

Una presència borbònica a Espriu i a Perucho

Ernest Marcos Hierro
Universitat de Barcelona

ABSTRACT

The aim of this paper is to show the intertextual presence of the *Memoirs* (1935) of the Infanta Eulalia of Borbón (1864-1958) in a tale of Salvador Espriu (1913-1985), *Letizia, un conte de Poe sense Poe ni por* (1937), and in a novel, *Pamela* (1983), by Joan Perucho (1920-2003). Espriu refers to an information that the infanta gives about her sister-in-law Queen Maria Cristina of Spain in a hidden attack against the monarchy during the first months of the Spanish Civil War. For his part, Perucho plays an intertextual game with both the tale of Espriu and the *Memoirs* of Infanta Eulalia in the frame of a novel that compares implicitly the restauration of the monarchy under King Alphons XII (1874-1885) with the Spanish Transition of 1976-1982.

KEYWORDS: Salvador Espriu, Joan Perucho, Infanta Eulalia of Borbón, intertextuality, Catalan literature of the 20th century

A *Letizia, un conte de Poe sense Poe ni por*, la narració de Salvador Espriu escrita entre el 29 de novembre i el 4 de desembre de 1936 i publicada per l'editorial «La rosa dels vents» el 1937, quan el vidu protagonista retorna a casa després de l'enterrament de l'heroïna epònima, la criada Sapofrena li anuncia que l'esperen unes dames per acompanyar-lo en el dol.¹ Sis senyores —les misterioses *Six dames en noir*— ja han marxat, però encara en romanen quatre de noms sonors i imponents: la duquessa Burgundòfora Felicitat de Frau, Xantipa, Fàtima i Cristallina, que ostenta la dignitat —precisa el narrador— de 'canongessa al Capítol de Dames Nobles de Moràvia'. Mentre Bur-

1. Dedico aquest text amb tot el meu afectuós agraïment a la memòria de Carles Miralles, un lector atent i perspicax, que descobria sempre jocs intertextuals en els autors que estimava. Quan vaig exposar-li el tema d'aquestes pàgines, el va trobar interessant i em va exhortar a escriure aquest article. Ell em va convèncer que la coincidència de noms que esmento no era pas el resultat de l'atzar, sinó d'un propòsit literari deliberat.

gundòfora comparteix una estona breu, però rítmica, de plors amb l'amo de la casa, les altres senyores conversen amb els vetlladors. Cristallina, concretament, bescanvia confidències amb Ronchi, un home sempre pendent del seu rellotge, sobre 'abadesses mitrades'.² En les notes corresponents a aquest pasatge de la seva edició crítica, Miquel Edo comenta el possible parentiu de la duquessa pirenaica amb un personatge de la *Fedra* teatral d'Espriu anomenat Demetri de Frau i vincula les abadesses de la conversa amb unes monges del monestir de Sixena de moralitat dubtosa, que Espriu evoca al capítol VIII de *D'una vella i encerclada terra*.³ Jordi Malé, en la seva minuciosa anàlisi del conte, recorda que Xantipa és el nom de l'esposa de Sòcrates i suggereix també una altra possible al·lusió al filòsof atenès en la caracterització irònica del personatge de Mònica, l'amiga pedant i saberuda que tracta de controlar la situació.⁴ No escapa tampoc al lector la ironia que desprenen les frases dedicades a Fàtima, una dona que, a desgrat de portar el nom de la filla del Profeta, fracassa en la prova de conversar en àrab amb el seu amic Hildebrand, 'professor de Dret Malequita a la Universitat reformada de Lavínia'.⁵ Per contra, no resulta tan fàcil d'endevinar qui s'amaga rere la superiora de la dama de Moràvia. Es tracta d'una dona molt poderosa i molt important, però només el coneixement de la font de la informació d'Espriu ens proporciona la identificació exacta.

En efecte, l'abadessa del Capítol de les Dames Nobles de Moràvia és la reina d'Espanya Maria Cristina d'Habsburg-Lorena, muller d'Alfons XII i mare d'Alfons XIII, nascuda a Gross-Seelowitz de Moràvia el 21 de juny de 1858 i morta al Palau Reial de Madrid el 6 de febrer de 1929, a penes vuit anys abans de la publicació de *Letizia*. Segons tota versemblança, Espriu va llegir la dada sobre la seva condició monacal en el capítol segon d'un llibre publicat el 1935 per l'«Editorial Juventud» de Barcelona, un text que va ser, d'altra banda, reproduït en extracte a l'*Almanaque Rosa 1936* de la mateixa casa editora. Em refereixo a les memòries —ara força oblidades, però abans cèlebres i molt llegides— de la infanta Eulàlia de Borbó i Borbó (Madrid, 1864-Irún, 1958), filla de la reina Isabel II i del rei Francesc d'Assís, germana, per tant, d'Alfons XII i cunyada de la reina regent. La vida d'aquesta princesa il·lustra-

2. ESPRIU 1937, 15: «Ronchi emparellà amb Cristallina, canonessa al Capítol de Dames Nobles de Moràvia.»; ESPRIU 1997, 80: «Ronchi discutia amb Cristallina, canongessa al Capítol de Dames Nobles de Moràvia.»

3. ESPRIU 1997, 196-199.

4. MALÉ 2006, 86 i nota 27.

5. ESPRIU 1997, 80.

da i rebel, amb fama de republicana, fou agitada i gens convencional per a una persona del seu estatus. Després que la Revolució Gloriosa de 1868 expulsés la seva mare del tron, Eulàlia va viure al seu exili de París una infantesa de relativa llibertat, truncada bruscament amb la restauració d'Alfons XII el 1874, el retorn a Madrid tres anys després i la imposició d'un règim de vida cortesana, que ella descriurà més tard com a dur i aclaparador.⁶ Pocs mesos després de la mort del seu germà, el febrer de 1886, quan la reina regent Maria Cristina encara estava embarassada del futur Alfons XIII, la casa reial i el govern van imposar el matrimoni d'Eulàlia amb el seu cosí germà Antoni d'Orleans i Borbó, fill del duc de Montpensier, pretendent incansable de la corona espanyola.⁷ Aquest vincle forçat fou causa d'un enorme escàndol quan l'any 1900 la infanta va gosar separar-se oficialment del marit.⁸ D'aleshores ençà, sense perdre mai del tot el contacte amb la família reial espanyola a desgrat de períodes d'enfrontament obert, Eulàlia va viure la major part de la seva vida a l'estranger, dedicada a visitar les corts dels seus parents i amics i a escriure en castellà, anglès i francès un seguit d'obres de contingut autobiogràfic que obtingueren un ressò important.

En els darrers anys, l'activitat literària d'Eulàlia de Borbó ha desvetllat l'interès, entre d'altres acadèmics, de la professora Ángeles Ezama Gil, que li ha dedicat un estudi rigorós. En aquest treball, Ezama descriu la gènesi i redacció de les memòries de 1935, un procés en el qual van intervenir de manera decisiva el secretari de la infanta Ramón de Alderete i el periodista i escriptor cubà Alberto Lamar Schweyer, a qui la pròpia Eulàlia atribuïa els 'drets d'autor' de l'obra.⁹ Amb les dades de què disposem, podem concloure amb seguretat que les memòries de la infanta Eulàlia són un exemple del gènere força difós de l'autobiografia dictada, molt habitual en el cas dels personatges rellevants per una o altra causa. Sigui com sigui, es tracta d'un llibre escrit tot just després de l'abolició de la monarquia i l'adveniment de la Segona República, amb la voluntat —com afirma Ezama— d'oferir una «versió oficial de la història recent d'Espanya».¹⁰ Contra allò que hom podria esperar, l'obra no és, tanmateix, una elegia nostàlgica pel vell ordre monàrquic

6. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 63-64.

7. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 37-40. Vg. a la p. 39 la rèplica d'Eulàlia a una censura de la seva germana la infanta Isabel: «(...) por eso algún día el pueblo sacudirá las coronas y, librándonse, nos libertará a nosotras».

8. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 98-102.

9. EZAMA GIL 2009, 301-303.

10. EZAMA GIL 2009, 309-310.

perdut. Certament, la infanta evoca amb tristesa amics de la seva joventut de la reialesa de tot Europa, com l'emperador Guillem II d'Alemanya¹¹ i els tsar Nicolau II,¹² però no s'enganya sobre les culpes i responsabilitats d'aquests monarques en el naufragi dels seus imperis. Mostra, d'altra banda, en diverses ocasions, el seu amor per la França republicana¹³ i, fins i tot, la seva comprensió i simpatia envers dirigents d'orientació tan diversa com els líders de la reforma agrària a Txecoslovàquia¹⁴ o Benito Mussolini.¹⁵ Pel que fa a la política espanyola, Eulàlia critica sovint els partits sorgits de la Restauració i, molt especialment, els autoanomenats monàrquics, que són la causa, segons la seva opinió, primerament, del desprestigi i, finalment, de la ruïna de la institució.¹⁶ Per contra, quan judica la conducta i sobretot les intencions dels seus familiars, es mostra molt més clement, especialment, en el cas de la seva cunyada Maria Cristina, que, segons la seva opinió, fou 'un cerebro político de primera calidad' i, per al seu fill Alfons XIII, 'el más eficaz, inteligente y sincero de sus consejeros'.¹⁷ La presentació d'aquesta parenta tan respectada és el passatge de les memòries en el qual va trobar Salvador Espriu la informació que reproduïx a *Letizia*.

La infanta dedica el capítol segon del llibre als primers anys del regnat del seu germà Alfons XII, des del retorn de la reina Isabel II i les infantes a Espanya el 1877 fins al naixement de la filla gran del rei, la princesa Maria Mercè d'Astúries, el mes de setembre de 1880.¹⁸ Són els anys d'adolescència de l'autora, marcada, d'una banda, com ja ha estat dit, pel rigor de la cort borbònica i, de l'altra, per les expectatives de felicitat familiar que havia despertat en Eulàlia el casament d'Alfons amb la infanta Maria Mercè d'Orleans, frustrades, com és ben sabut, per la mort prematura i sobtada de la jove reina sis mesos després. Més endavant tornaré sobre aquest relat, que va estimular extraordinàriament, tal com veurem, la imaginació de Joan Perucho. Ara em

11. Vg., per exemple, EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 157-160 i el relat de la Primera Guerra Mundial a les pp. 174-177.

12. El capítol IX sencer està dedicat a Rússia: EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 111-123.

13. Per exemple, en ocasió de la Primera Guerra Mundial a EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 172-174.

14. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 195-199.

15. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 210-213.

16. Veg. especialment el relat de l'escàndol provocat per la publicació del seu assaig *Au fil de la vie* l'any 1911 a EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 164-168.

17. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 216.

18. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 21-32.

fixo només en el passatge en el qual la infanta refereix la pressió que el cap de govern del moment, Antonio Cánovas del Castillo, i els polítics i els cortesans de la Restauració exerciren sobre el vidu inconsolable per tal que els donés una nova reina el més ràpidament possible.¹⁹ Alfons s'hi avingué amb resignació, però la tria de la princesa fou causa de dissensions, atès que, com recorda la infanta en un dels seus característics comentaris antipolítics, «en las Cortes todo es cuestión de partidos y banderías». Eulàlia precisa que fou, finalment, la reina destronada Isabel II, «princesa antes que mujer» i escarmentada per la seva pròpia experiència, qui va imposar la seva candidata, una arxiduquessa austríaca «de tradición católica, de cepa conservadora, recta y preparada para cualquier eventualidad del Trono... Se llamaba María Cristina de Habsburgo-Lorena y ocupaba el cargo de Abadesa de las Damas Nobles de Moravia». Una mica més endavant, després d'al·ludir a les negociacions secretes del matrimoni entre les corts de Madrid i Viena, l'autora descriu l'impacte que va causar la notícia en l'opinió pública espanyola i els equívocs que va provocar:

Los madrileños se desconcertaron al saber que mi futura cuñada era Abadesa y llegaron a pensar que el Rey se casaba con una monja, hasta que discretas notas periodísticas restablecieron la verdad. No era monja la futura Reina, aunque en las condiciones de la regla se exigían, para ocupar el puesto, ser princesa soltera y hacer determinados votos menores.

Queda establerta, doncs, a parer meu, sense cap dubte, la identitat de la monja misteriosa sobre la qual parlaven Ronchi i Cristallina la tarda plujosa en què fou enterrada Letizia. I opino també que queda identificada, amb tota versemblança, la font, gairebé contemporània a l'escriptura del conte, de la qual Espriu en va extreure la dada: *Las Memorias de Doña Eulalia de Borbón*.

Amb aquesta informació, el passatge del conte d'Espriu s'enriqueix amb una dosi crescuda d'ironia, puntejada, a més, amb dos detalls que confirmen l'al·lusió a la reina regent. El nom de la seva companya del Capítol de les Dames Nobles de Moràvia, Cristallina, és una derivació del nom familiar habitual de Maria Cristina —Christa— i rebla, per tant, la identificació de la senyora amb una dama de l'entorn reial. D'altra banda, l'adjectiu 'mitrada' que qualifica la dignitat abacial de la superior innominada pot ser ben bé entès no pas en el seu sentit propi, sinó com una manera entremaliada, molt escaient

19. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 30.

en un gran coneixedor del món antic, d'indicar la seva condició règia de monja coronada. En les pàgines següents, Espriu reprèn dues vegades el tema de la conversa entre la dama de Moràvia i el seu amic, incrementant de manera progressiva la càrrega crítica dels comentaris de Ronchi contra l'abadessa absent. En el primer passatge, la calúnnia, amb la complicitat silenciosa de Cristal·lina, per causa d'un 'afer molt lleig de contraban de rellotges',²⁰ l'objecte —recordem-ho— que obsedeix el criticaire, mentre que en el segon, emet un judici condemnatori definitiu contra ella, que no pot atenuar ni el vi que consumeix, que en altres circumstàncies —cal entendre— l'hauria mogut a la compassió.²¹ Aquests penjaments s'emmarquen en el recurs narratiu que estructura la part darrera del conte, és a dir, el retorn sistemàtic i obsessiu del narrador a la descripció de les converses dels convidats a casa seva. Quan acaben de jutjar la primera abadessa, aquella que identifiquem amb la reina regent, Ronchi i Cristal·lina, empesos per la dinàmica in crescendo d'aquest vespre delirant, passen a 'enllestir-ne' una altra, tal vegada identificable amb la reina consort Victòria Eugènia.²² Espriu, tanmateix, ja no dona cap altra pista i abandona el joc intertextual amb les memòries de la infanta Eulàlia a propòsit de les Dames de Moràvia sense cap altra concreció. A desgrat del silenci explícit sobre l'al·lusió, segons la meua opinió, la facècia no va passar inadvertida a un lector d'ambdues obres, un amic i interlocutor intel·lectual de Salvador Espriu, que era alhora també admirador confés de la infanta Eulàlia, i que gairebé cinquanta anys després en va reprendre el fil i la va integrar en un seu llibre. Em refereixo a Joan Perucho i a la seva novel·la *Pamela*, apareguda l'any 1983.

L'amistat còmplice i afectuosa entre Espriu i Perucho està perfectament documentada en les biografies que han dedicat a aquests autors en els darrers anys, respectivament, Agustí Pons (2013) i Julià Guillamon (2015). Set anys separaven Espriu, nascut a Santa Coloma de Farners l'estiu de 1913, i Perucho, vingut al món a Barcelona el novembre de 1920. Aquesta diferència d'edat, la seva experiència literària prèvia a la Guerra Civil i també el seu tarannà més solemne i adust proporcionaren a Espriu un ascendent important

20. ESPRIU 1997, 82: «Ronchi calumniava, amb la complicitat de Cristal·lina, amatent i silenciosa, una abadessa molt coneguda: la base era un afer molt lleig de contraban de rellotges».

21. ESPRIU 1997, 88: «El flagell de la febre abandonava Ronchi, reanimat per l'aliment copios. Bescanviava entre dos glops amb Cristal·lina el judici merescut per l'abadessa, un judici condemnatori que ni el vi no atenuà».

22. ESPRIU 1997, 93.

sobre Perucho, que va sobreviure, fins i tot, al desengany de l'any 1959 quan un jurat del qual n'era membre el poeta d'Arenys no va concedir a *Les històries naturals* el Premi Joanot Martorell de Novel·la.²³ Tant Pons com Guillamon destaquen en les seves obres la fita potser més important de la llarga relació entre ambdós autors: l'escriptura per Perucho del pròleg de la primera edició del poemari d'Espriu *Les cançons d'Ariadna*, aparegut l'any 1949.²⁴ Tal com indica Guillamon, Espriu, afalagat per una crítica molt positiva de Perucho a la *Primera història d'Esther* publicada al *Correo Catalán* el febrer del mateix any, va demanar al seu amic que li escrivís aquest prefaci a fi de 'fer efecte' entre els joves escriptors i intel·lectuals que miraven d'obrir-se camí a la Barcelona de la postguerra —la Ctesifont grotesca de les cançons de la princesa cretenca— amb la publicació de revistes literàries generacionals com *Alerta*, *Poesia* i *Ariel*.²⁵ Amatent als desitjos del mentor, Perucho el va obsessionar amb un pròleg curull d'elogis i de reconeixement, escrit, segons la seva datació, entre Dijous i Divendres Sant de 1949.²⁶ En aquest text afalagador, que, amb paraules d'Espriu mateix adreçades a Joan Triadú, el feia posar 'vermell com un pigot',²⁷ Perucho evoca les seves primeres lectures espriuanes i, després de descriure l'impacte que va produir-li quan tenia disset o divuit anys, és a dir, encara durant la guerra, *Laia*, un llibre que «feia olor a aigua salada, a carn bruna i agressiva, a sol violent»,²⁸ esmenta el seu segon contacte amb la obra de l'amic, el memorable volum de «La rosa dels vents» de 1937 *Letizia i altres proses* i precisa:

Per primera vegada vaig sentir, en català, un corrent de cosa viva, europea, d'incorporació ideal a una societat inexistente (...). El que enlluernava, però, d'una manera directa i eficaç, era el que hom ha dit a propòsit de les novel·les d'Aldous Huxley: la constant al·lusió a formes de cultura i a ingredients espirituals novíssims.²⁹

23. Sobre aquest afer vg. el relat de GUILLAMON 2015, 370-376.

24. Vg. PONS 2013, 321, i GUILLAMON 2015, 303-306.

25. GUILLAMON 2015, 304-305. A propòsit de les revistes *Alerta* del S.E.U. (1942-1943), dirigida per Josep Espriu, el germà del poeta, *Poesia*, (1944-1945), projecte de Josep Palau i Fabre, i *Ariel* (1946-1949), vg. GUILLAMON 2015, 87-116, 163-167 i 167-199.

26. ESPRIU 1949, 9-15.

27. GUILLAMON 2015, 306.

28. ESPRIU 1949, 10.

29. ESPRIU 1949, 10-11.

Arrossegat per la seva fascinació pel conjunt de l'obra ultramoderna d'Espriu, el prologuista ens indica que d'aleshores ençà s'obligà a «percaçar-ne morosament els detalls, a investigar la gènesi dels personatges, a familiaritzar-se una mica amb llur detonant original». Per això, afegeix tot seguit, aquests personatges, entre els quals destaca expressament les *Six dames en noir* de Letizia, li «esdevingueren uns amics fidelíssims i discrets de provada simpatia».³⁰ Si considerem que les dames en qüestió son les amigues absents del quartet integrat per la duquessa Burgundòfora, Xantipa, Fàtima i Cristal·lina, no em sembla pas abusiu deduir d'aquesta declaració de Perucho un coneixement exacte de les fonts literàries i prosopogràfiques de les criatures espriuanes i, per tant, la consciència del vincle entre el *conte de Poe sense por* i les memòries de la infanta Eulàlia. A parer meu, confirma aquesta deducció, tal com veurem a continuació, l'aparició de l'autora en persona en el passatge corresponent de la *Pamela* peruchiana.

En un estudi publicat l'any 2011, Vicent Simbor analitza la quarta novel·la de Perucho com una mostra excel·lent de metaficció, com una obra construïda amb el doble recurs de la intertextualitat i de la paròdia, «que descansa necessàriament en el pacte lúdic de la ironia».³¹ Els protagonistes de la història d'amor que vertebrava aquesta ficció doblement històrica viuen en dues èpoques distintes, condemnats a percaçar-se ells també en moments puntuals de visions fugisseres i en testimonis escrits llançats al mar del temps com les ampolles dels naufrags. La dona estimada és una coneguda heroïna literària, la Pamela protagonista de la novel·la homònima de Samuel Richardson, l'encarnació de les virtuts convencionals, convertida per Perucho 'impensadament'³² en satanista, dipositària del secret de l'eterna joventut i espia del govern britànic a l'Espanya ocupada per les tropes napoleòniques. El seu amant i alhora també objecte de desig, perquè la Pamela de Perucho és infinitament més apassionada que l'original, és un jove erudit català de Vilafranca, Ignasi de Siurana, nebot pel costat matern de Manuel Milà i Fontanals i deixeble devot de Marcelino Menéndez Pelayo, un home que viu, per tant, en plena època de la Restauració alfonsina. A desgrat que el seu amor sigui, per definició, impossible, Pamela i Ignasi s'estimen profundament en la distància talment com ho feien també els protagonistes de la novel·la anterior de Perucho d'ambientació bizantina, el cavaller aventurer Kosmas i la seva dama Egèria.

30. ESPRIU 1949, 11-12.

31. SIMBOR 2011, 173.

32. PERUCHO 1985, 171.

La passió dels amants separats no és, d'altra banda, ni inútil, ni estèril, atès que els transforma a ambdós en un sentit positiu: Ignasi obre el seu cor a sentiments que desconeixia i Pamela abjura del satanisme i mor a Palma, resignada i conforme, davant d'un piquet d'execució del rei Ferran VII. En la carta de comiat que adreça al seu enamorat que encara no ha nascut i que aquest llegeix mig segle més tard, Pamela defineix amb exaltada precisió el vincle que els uneix:

el nostre ha estat un amor solament mantingut per la voluntat i per la fe. Un amor d'absències fetes presents, amb enyor, malenconia i llàgrimes. Sols a través del dolor, hi ha autèntic amor. Era un amor bellíssim i primigeni, que és revolta contra tot el que no sigui entrega i lliurament. Era un gran amor.³³

El teló de fons d'aquesta extraordinària història amorosa, que sembla en alguns moments producte —com apunta Julià Guillamon en el seu comentari— d'un cert 'garbuix mental'³⁴ o d'una aparent confusió ideològica sobre la qual retornaré al final, són dos moments de la història espanyola del segle XIX reconstruïts amb abundància de cites textuais i tot sovint també manipulades d'obres contemporànies. És aquí on apareix, citada explícitament i sotmesa, a més, a reescriptura, l'obra d'Eulàlia de Borbó. I també és aquí on trobarem l'enllaç amb la *Letizia* de Salvador Espriu.

En el Capítol III de la Quarta Part de la novel·la, l'atenció del narrador extradiegètic-heterodiegètic i omniscient, com el qualifica Simbor,³⁵ s'adreça a la història d'un personatge secundari de l'entorn de la família Siurana a Vilafranca.³⁶ Es tracta d'una jove dama noble, considerada com una de les grans bel·leses del seu temps. Descendeix d'un bastard de Lluís XIV, és a dir, pertany així, 'àdhuc d'esquitllentes',³⁷ al tronc comú de la nissaga borbònica francoespanyola, i és amiga des de la infantesa d'un personatge històric que ja hem esmentat prèviament: Maria Mercè d'Orleans i Borbó, la filla del duc de Montpensier i 'efímera reina d'Espanya pel seu matrimoni amb Alfons XII'.³⁸ Perucho esmenta, a continuació, la possessió més preuada d'aquesta noia —una nina nepalesa de bellesa fascinant, que té el poder malèfic d'atreure, en

33. PERUCHO 1985, 326.

34. GUILLAMON 2015, 660.

35. SIMBOR 2011, 175-176.

36. PERUCHO 1985, 300-306.

37. PERUCHO 1985, 300.

38. PERUCHO 1985, 300.

aparença, la desgràcia damunt de les persones reials que entren en contacte amb ella— i, tot recurrent al joc intertextual, cita com a autoritat legitimadora del seu relat les *Memorias* de la infanta Eulàlia de Borbó. La font és, naturalment, el capítol segon de l'obra, el mateix que també llegia Espriu, l'únic en el qual apareix Maria Mercè d'Orleans. El passatge escollit per Perucho refereix la primera visita que l'any 1877 els ducs de Montpensier i els seus fills, que viuen al Palau de San Telmo de Sevilla, fan a la reina Isabel II i a les seves filles, les infantes Pilar, Pau i Eulàlia, que s'hostatgen en l'alcàsser reial de Sevilla. En el text original de les *Memorias*, Eulàlia escriu:

Bien fuera por su consejo [sc. d'Alfons XII] o porque a mi madre [sc. Isabel II] le ablandaran las negociaciones iniciadas cerca de la corte sevillana por el propio Duque, el hecho es que una mañana se nos comunicó que los duques de Montpensier serían por la tarde recibidos en Palacio. Nos llenó de alegría la nueva. Más que interés en ver desaparecer los viejos resentimientos familiares, nos halagó la perspectiva de encontrar compañía en los primos que, al igual que nosotras [sc. les infantes Pilar, Pau i Eulàlia], se habían educado en París, y hablaban francés, punto de contacto que mucho estimamos. La visita se efectuó ceremoniosamente, yendo mi tía con su dama y el duque con sus ayudantes, y con ayas francesas nuestros primos desconocidos, Cristina, Mercedes, Fernando, Regla, Antonio y Luis. Las dos hermanas [sc. Isabel II i la infanta Luisa Fernanda, duquessa de Montpensier] se abrazaron en nuestra presencia, mientras el Duque, nuestro tío, nos acariciaba las mejillas y nos hablaba en francés.³⁹

A *Pamela*, per la seva banda, Perucho fa que la seva dama fictícia abandoni Vilafranca, on fa estada a casa dels Siurana, i es traslladi a Sevilla, «per tal de sojornar» —diu— «la tardor en l'esplèndid palau de San Telmo, propietat de la família (*de Montpensier*). A dues passes, en els reials Alcàssers, hi habitava Alfons XII, cosí de María de las Mercedes, i fins aleshores enemic dels ducs de Montpensier».⁴⁰ I afegeix a continuació:

La reconciliació de les dues famílies ens la conta la infanta Eulàlia de Borbó en les seves *Memorias*: “Una mañana se nos anunció que los duques de Montpensier serían por la tarde recibidos en palacio. La visita se efectuó ceremoniosamente, yendo mi tía con su dama y el duque con sus ayudantes, y con ayas francesas nuestros primos desconocidos, Cristina, Mercedes, Fernando,

39. EULÀLIA DE BORBÓ 1958, 25.

40. PERUCHO 1985, 301. La presència del rei Alfons XII a Sevilla en ocasió d'aquesta visita és una invenció de Perucho.

Regla, Antonio, Luis y la bellísima Letízia de Beaumont, de porte muy elegante. Se dice de esta última que posee una muñeca misteriosa cuya imagen se ve y no se ve según la luz que recibe, única en el mundo”.⁴¹

Heus aquí la cita hàbilment manipulada de l’obra de la infanta amb el nom que fins ara he callat de l’amiga comuna dels Orléans i dels Siurana. La propietària de la nina, que, segons insinua més endavant el narrador de *Pamela*, causà també la perdició de la jove reina,⁴² es diu Letízia com la protagonista difunta del conte d’Espriu. Venint d’un lector que declara conèixer tots els detalls de la vida dels assistents a la reunió d’aquell vespre llunyà, sembla improbable considerar casual aquesta coincidència. M’inclino a pensar que Perucho va triar aquest nom conscientment mirant alhora de fer explícit amb aquest detall i amb el seu joc intertextual la presència de la infanta Eulàlia en el text espriuà original.

Hem trobat, doncs, en dues obres importants de la literatura catalana del segle XX, però també excèntriques, tant pel que fa al seu caràcter peculiar com a la seva posició canònica, la presència fantasmagòrica de la infanta republicana, la princesa caracteritzada sovint com a frívola i egoista que dedicava els seus ocis a l’escriptura. En el tractament distint del material que els ofereix el capítol segon de les *Memorias*, ambdós autors palesen ben clarament les seves diferències de caràcter i ideologia. Angoixat pels tràgics esdeveniments del primer any de la Guerra Civil, Espriu, que mostra sovint en la seva prosa la irritació i el menyspreu que li provoca la societat xarona de la Restauració, reté de la seva lectura del llibre de la infanta un únic detall extravagant —la condició abacial de Maria Cristina d’Habsburg-Lorena— i construeix a partir d’ella una broma ferotge adreçada contra la segona muller d’Alfons XII, un personatge històric mancat d’atractiu i, a més, indissolublement associat amb la crisi espanyola del 1898.⁴³ Podem, per tant, considerar clarament republicà l’ús que fa Espriu tant de la cita literària com de la persona al·ludida. Per contra, Perucho reprèn la història cinquanta anys després, en plena Transició espanyola, en un llibre en què tracta de reconciliar, encara que sigui només en el pla espiritual, totes les tradicions espanyoles enfrontades dels se-

41. PERUCHO 1985, 301-302.

42. PERUCHO 1985, 306.

43. La pròpia infanta recull a les *Memorias* un comentari sarcàstic d’Alfons XII sobre el físic poc atractiu de la seva promesa Maria Cristina: «¡Lástima —nos decía (*Alfons XII*) con su desenfado picante y familiar— que, gustándome más la madre (*la seva futura sogra l’arxiduchessa Elisabet*), tenga que casarme con la hija!», EULÀLIA DE BORBÓ 1958.

gles XIX i XX. En la seva biografia de Perucho, Guillamon opina que en *Pamela* és perceptible l'evolució gradual de l'autor en la seva vellesa cap a posicions polítiques i ideològiques cada vegada més conservadores.⁴⁴ Emfasitza, especialment, el pas que hi ha entre la consideració heroica del liberal Antoni de Montpalau a *Les Històries Naturals* i el sorprenent retrat com a home d'acció de Menéndez Pelayo en aquesta altra novel·la. També subratlla l'antipatia declarada envers Fernando de los Ríos i els seus seguidors de la Institución Libre de Enseñanza, caracteritzats gairebé com a satanistes. A parer meu, si prenem en consideració el tractament de totes les figures històriques que hi apareixen tant de l'època de la invasió napoleònica com de la Restauració, el resultat és força conciliador i amable. Amb una única excepció que tractaré més endavant, la mirada de Perucho és quasi sempre benèvola i integradora, especialment quan l'adreça a les figures del regnat alfonsí, un període que li resultava especialment fascinator. No és casual, al meu entendre, que, a l'inrevés d'Espriu, ell triés com a protagonista de la seva estampa alfonsina no pas l'adusta reina regent, sinó l'espectre romàntic de la primera esposa del rei, Maria Mercè d'Orleans, tan estimada i popular. Amb la reina efímera hi tenia Perucho un vincle sentimental especial, associat amb la possessió d'un llibre molt preuat de la seva biblioteca, la *Corona fúnebre dedicada a la buena memoria de la Reina Doña María de las Mercedes* (Q.D.D.G.), publicat a Madrid el 1878, un volum que reuneix les composicions que els més cèlebres poetes castellans de l'època adreçaren al vidu i a la seva família.⁴⁵ L'al·lusió oberta i juganera al text de la infanta Eulàlia, que resulta, a més, fidel a l'esperit romàntic i hagiogràfic de l'original, confirma la simpatia de Perucho per aquesta obra i pels personatges que retrata.

Podem dir, doncs, a manera de conclusió, que mentre a Espriu les dames de Moràvia i la seva abadessa són un pretext per blasmar la institució monàrquica en la tradició esperpèntica del Valle Inclán de la *Farsa y licencia de la reina castiza*, a Perucho, per contra, Eulàlia de Borbó i Maria Mercè d'Orleans són les icones evocadores d'un temps enyorat i feliç, destinat tal vegada

44. GUILLAMON 2015, 650-662.

45. PERUCHO 1985, 304-305. Soc testimoni personal de l'emoció de Joan Perucho quan l'any 1990 va trobar a la Biblioteca de l'aleshores Instituto de España de Munic l'exemplar d'aquest llibre amb l'*ex-libris* de la infanta Pau, germana d'Eulàlia i cunyada de la reina difunta. En el passatge esmentat, Perucho inventa l'existència d'una altra corona fúnebre escrita per poetes contemporanis catalans. D'aquesta manera, caracteritza Víctor Balaguer, Pelai Briz, Marià Aguiló, Rubió i Ors i Teodor Llorente com a súbdits fidels del rei Alfons XII i col·legues dels poetes castellans.

a reviure en els anys de l'escriptura de *Pamela*. Potser caldria interpretar aquesta estranya novella com un auguri de felicitat per a la nova restauració borbònica del segle xx, si arribava el cas que els conservadors civilitzats de Madrid i Catalunya, units lleialment sota la protecció de la corona, aconseguien derrotar o, almenys, convertir, com Ignasi de Siurana a Pamela, els krausistes infames, enemics de la saviesa veritable encarnada en Don Marcelino i el seu deixeble Don Manuel. No sembla casual que el seu líder històric, Fernando de los Ríos, hi aparegui caracteritzat amb un aspecte físic i un accent andalús que evocaven indefectiblement per al lector contemporani de la primera publicació de la novel·la els vencedors de les eleccions generals espanyoles d'octubre de 1982.⁴⁶ Vista sota aquesta perspectiva, la novel·la de Perucho, com el conte d'Espriu segons la interpretació de Rosa Delor,⁴⁷ no seria únicament una mera recreació preciosista i extravagant d'un passat perdut, sinó també un diagnòstic polític pessimista sobre el present dominat pels socialistes, hereus declarats del krausisme, i una exhortació ideològica per a un futur governat per una fraternal coalició de conservadors de llengua castellana i catalana. En aquestes circumstàncies, doncs, no em sembla pas inoportú que un home del tarannà i de la cultura de Perucho evoqui com a patrones d'aquesta santa aliança les ombres amables de la reina Maria Mercè i la infanta Eulàlia, dues princeses beneïdes pels seus noms barcelonins.

BIBLIOGRAFIA

- R.M. DELOR 1993, *Salvador Espriu, els anys d'aprenentatge (1929-1943)*, Barcelona.
 EULALIA DE BORBÓN 1958, *Memorias de Doña Eulalia de Borbón, infanta de España*, Barcelona.
 S. ESPRIU 1937, *Letizia i altres proses*, Barcelona.
 S. ESPRIU 1949, *Les cançons d'Ariadna*, Barcelona.
 S. ESPRIU 1997, *Miratge a Citerea, Letizia, Petites proses blanques, La pluja*, in M. EDO (ed.), *Obres completes*, Barcelona.
 A. EZAMA GIL 2009, *La infanta Eulalia de Borbón: vivir y contar la vida*, Zaragoza.
 J. GUILLAMON 2015, *Joan Perucho, cendres i diamants. Biografia d'una generació*, Barcelona.
 J. MALÉ 2006, «*Letizia: un conte de Poe, però amb Espriu i amb un humor de por*», in *Estudis de llengua i literatura catalanes/LII. Miscel·lània Joan Veny*, Barcelona.

46. PERUCHO 1985, 328-329.

47. DELOR 1993, 333-340.

- J. PERUCHO 1985, *Joan Perucho. Obres completes 1. Novella, 1. Les aventures del cavaller Kosmas. Pamela* (ed. J. Guillamon), Barcelona.
- A. PONS 2013, *Espru, transparent. Biografia*, Barcelona.
- V. SIMBOR 2011, «Metaficció en Joan Perucho: el pacte lúdic de *Pamela*», in F. CARBÓ et al. (edd.), *La literatura davant el mirall. Ironia i metaliteratura en l'època contemporània*, Barcelona.